

İPEĞİN SERÜVENİNDE TÜRK TOPLULUKLARININ BELİRGİNLEŞMEMİŞ ROLÜ

Hüsnü YÜCEKAYA* - Onur ÖZCİMBİT**

Öz

İnsanlığın ipek ile etkileşimi beş bin yıl kadar öteye gider. İpekçilik nesiller boyu tevarüs eden ve büyük bir tecrübe ve bilgi birikimi gerektiren iştigal alanıdır. Dikkatleri çekmemiş olsa da ipek yetiştiriciliğinin yayıldığı alanların Türk topluluklarının yaşadığı ve tarihi istikametlerindeki şehirler olması ilgi çekicidir. Diğer taraftan İpek Yolu'nun başlangıcı ve sistemli ticaretin ortaya çıkması ile ilgili paradigmlar da neden-sonuç ilişkisine bağlı varsayım ve hipotezleri kurgulayabilmek açısından kifayetsiz kalmaktadır. İpek Yolu araştırmalarında ticareti organize eden yetenekli atlı göçebelere atıf vardır. Ancak bozkırın atlı göçebeleri İpek Yolu'nun adeta kayıp oyuncularındır. Esasında güzergâh; aralarında soy, dil bağları olan ve Orta Asya'nın fiili sahipleri konumundaki sayısız Türk topluluğunun topraklarından geçmekteydi. Türkler ticaret için atalarından devraldıkları iyi bir arka plana sahiptiler. Yerleşik kültürlerin vergilendirilmesi zamanla İpek Yolu ticaretini doğurdu. Çin ile başlatılan at karşılığı ipek ticareti, Türkleri Orta Asya'nın gelmiş geçmiş en zengin göçebeleri haline getirdi. Bunlara rağmen ipeğin serüveninde en az bilinen aktör Türklerdir.

Anahtar Kelimeler: *İpek, İpek Yolu, Uygurlar, Soğdlular, atlı göçebeler.*

Abstract

The Unclarified Role of Turkic Communities in the Adventure of Silk

Humanity's interaction with silk goes back as far as five thousand years. Seri culture is an occupation that has been inherited for generations and requires a great deal of experience and knowledge. Although it does not attract attention, it is interesting that the areas where sericulture spread are the cities where Turkish communities lived and spread throughout history. On the other hand, the paradigms related to the beginning of the Silk Road and the emergence of systematic trade are also inadequate. Silk Road studies point to skilled cavalry nomads organizing trade.

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü/ANKARA. E-posta: husnu.yucekaya@hbu.edu.tr ORCID: 0000-0002-0017-7514

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü/ANKARA. E-posta: oozcimbit@ankara.edu.tr ORCID: 0000-0002-2188-5843

(Makale Gönderim Tarihi: 26.10.2021 - Makale Kabul Tarihi: 03.03.2023)

However, the horse nomads of the steppe are almost lost players of the Silk Road. In fact, the route; It was passing through the lands of numerous Turkish communities, who were the de facto owners of Central Asia. The Turks had a good background for trade, which they inherited from their ancestors. The taxation of settled cultures eventually gave birth to the Silk Road trade. The silk trade for horses initiated with China made the Turks the richest nomads of Central Asia ever. Despite these, the least known actor in the adventure of silk is the Turks.

Keywords: *silk, Silk Road, Uighurs, Sogdians, horseman nomads.*

Giriş

Türk topluluklarının ipek ile etkileşimi konusunda neredeyse hiç sorgulanmayan genel kanaat, ipeğin Çin’de üretildiği, Türklerin kimi zaman zorunlu bir hediye ve haraç olarak, çoğu zamanda at mukabilinde Çin’den ipek aldıkları hususudur. Bu ilişkinin ayrıntıları, aşamaları ve yaşadığı dönüşüm, konuya dair ön kabullerden dolayı genelde ihmal edilmiştir. Geçmiş beş bin yıla uzanan ve kocaman bir coğrafyada adeta kıldan ince kılıçtan keskin şartların gölgesinde; çöllerden, nehirlerden, farklı kültürlerden süzülüp gelen bir ticaret ağının en önemli aktörlerine dair bilinenler şaşılmalı oranda azdır ve merakları cezbedecek ölçüde ilginçtir.

İpek ve İpek Yolu ile ilgili pek çok araştırma eser bulunmaktadır. İpek Yolu araştırmalarına genel bir bakış açısı ile bakıldığında belirsiz ve adeta gölgede kalmış alanlar göze çarpmaktadır. İlk olarak; bu ticari yolun nasıl başladığı konusu bir muamma durumundadır. Başlangıcına dair bilgilerin çok sınırlı olduğu bu yol üzerinde, ticaretin düzenli hale gelmesi ve işlerlik kazanması meselesi de net olarak belirgin olmayan konulardandır. Coğrafyanın büyüklüğü ve fevkalade değişken jeopolitik faktörler, dönemin şartlarını kurgulayabilmek için gerekli olan zihinsel inşa sürecini zorlaştıran diğer hususlardır. Konunun nirengi noktaları, dünya tarihinin bu en önemli ticari yolunun nasıl başladığı ile düzenli bir ticarete hangi dönüşümleri yaşayarak evirildiğidir. İpek Yolu araştırmalarında, İç Asya’dan batıya uzanan bölgelerdeki Türk devlet ve topluluklarının soy ve dil akrabalığı bağları, belli belirsiz vurgulanmış ya da konuya derinlikli eğilinmesi gerektiği belirtilmekle yetinilmiştir. Bu kadar çok badireleri olan yolun, tüm kilitlerini açacak sihirli aktörlere ihtiyacı vardır. Konuya dair yürütülmüş araştırmalarda, pek çok egemenlik bölgesinde hatta karmaşa ve keşmekeşin bulunduğu bölgelerde ticari ağın inanılması zor bir profesyonellikte akışı ile yüzyıllar boyu bir sır gibi saklanan ipekböcekçiliği kültürünün, Türk topluluklarının yaşadığı bölgelerde yayılışının kusursuzluğu analiz edilmemiştir. Buna rağmen İpek Yolu işleyişindeki olağanüstülük ile ipek yetiştiriciliği ve nitelikli ipekli dokumacılıkta Türk topluluklarının muhtemel rollerini yer yer sorgulayan bazı araştırmacılar da vardır.

Diğer taraftan, ipek ve ipek ile ilgili malların isimlendirilmesinde, Çince kökenli kelimelerin kullanılmadığı, öteden beri Türkçe adların tercih edildiği görülmektedir. İlk dönemlerden itibaren ipek ile ilgili isimlendirmelerde Türkçe adların tercih edilmesi ilginç bir durumdur. Bazı araştırmacıların da dikkatleri çektiği gibi ipeğin üretildiği coğrafyalara bu denli yakın mesafede iken isimlendirme konusunda Türkçe adların tercih edilmesi önemlidir.

Yürütülen çalışma ipek ve İpek Yolu ile ilgili uluslararası araştırma eserlerine dayanmaktadır. Daha önce Osmanlı ipekçiliği ile ilgili yürütülmüş araştırmalarda

Osmanlı ipekçiliğinin bir silsilenin devamı niteliğinde olduğuna dair kanaatler araştırma sahiplerinde bulunmaktadır. Bir kanaat niteliğinde dahi olsa Orta Asya Türk ipekçiliği ile var olduğu düşünülen bu illiyet bağı yapılan araştırmanın temel dinamiğini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda belirlenen ve tek tek derlenen tespit ve karineler üç hususu belirginleştirmektedir. Bunlar; ipekböceği yetiştirme teknik becerisi ile kozadan ip çekme hünelerinin oldukça erken bir dönemden itibaren öğrenilmesi ile diğer coğrafyalara nakli, ipek emtiası temelinde sistemleşmiş ticaretin İpek Yolu üzerinde ikamesi ve nitelikli ipekli kumaş dokuyuculuğunun Türk topluluklarının buldukları çevre ve muhitte hayata geçirilmesidir. İpekböcekçiliği çok zorlu ve uzun süreçlerden geçerek yetiştirilmiş *bombyx mori* cinsi böceğin yetiştirilmesiyle ideal bir üretime ulaşmıştır. Bu üretim yeteneği iki bin yıldan fazla süreyle sır olarak saklanmıştır. Başka coğrafyalara intikali de çok uzun ve zor bir süreçte gerçekleşmiştir. İşte bu ipekböceğini yetiştirme hünelerini kazanan bazı toplumlarda ise kozadan ip çekme tekniğinin çok uzun süreler bilinmediği bir gerçektir. Yine İpek Yolu ticaretinin sistemleştirilmesi, dönemin şartlarında olağanüstü yüksek bir toplumsal birikimi gerektirmektedir. Yapılan çalışma bu iki hususun süreğinde yürütülmüştür. İpek Yolu çerçevesinde meydana getirilen bütün araştırmalarda çok kısmi de olsa yer yer bozkırın atlı göçebelerinden bahsedilmektedir. Nitelikli ipekli dokumacılık ise aynı konunun bir başka vechesini oluşturmaktadır. Linguistik çalışmalardan, arkeolojik, antropolojik ve sosyo-ekonomik tarih incelemelerine kadar pek çok araştırma eserinde Türk devlet ve topluluklarının belli belirsiz rollerine işaret eden karineler ve değerlendirmeler tek tek belirlenmiş ve ipekçilik mevzusuna dair bilgi birikimi ile kurgusal bir ticari periferi canlandırılmıştır.

Yedi ve sekizinci yüzyıllardan itibaren bir kısım yazılı kaynakların bulunması nedeniyle Uygurlar dönemini kapsayan araştırma eser sayısı daha fazladır. Bundan dolayı yürütülen çalışmada Uygurlar dönemine dair bilgiler daha yoğun işlenmiştir. Uygurlar döneminden sonra ipek ve İpek Yoluna dair bilgiler sistematik bir biçimde artmakta ve daha net bir görünüm ortaya çıkmaktadır. İpek üretimi, İran coğrafyasında gittikçe artmakta ve artık İpek Yolu ticareti ve güzergâhı değişmektedir. Bütün bu hususlardan dolayı yapılan çalışma kısmi belirtilerin olduğu İpek Yolunun ilk dönemlerinden alınarak, nispeten daha fazla bilgilerin olduğu Uygurlar dönemine kadar götürülmüş ve bu dönem ile sınırlandırılmıştır. Belirtilen hususlar doğrultusunda öncelikle kuramsal bir çerçeve meydana getirilerek, bir kısım önerme ve varsayımlar ortaya konulmuştur. Yürütülen araştırma Türk topluluklarının ipek ve İpek Yolu üzerindeki gölgede kalmış konumlarına toplu bir nazarla bakılmasını sağlama amacındadır. Konunun alt şubelerindeki diğer bilim alanlarında gerçekleştirilecek araştırmalar hakikate en yakın sonuçları ortaya çıkaracaktır.

İpek Yolunun Başlangıcına Dair Varsayımlar

İpek Yolunun başlangıcına dair ileri sürülmüş varsayımlar iki olasılık üzerinde belirginleşmektedir. Bunlar; ticari ağına ortaya çıkışı ve işlerlik kazanmasında bozkırın atlı göçebelerini esas alan görüşler ile Çin ve Roma İmparatorlukları gibi merkezi devletleri ön plana çıkaran görüşlerdir. Yolun ortaya çıkışını merkezi imparatorluklara bağlayan görüşler bir kısım nüans farklarıyla birlikte tetikleyici unsurun Çin ve Roma İmparatorluğunun aralarındaki ticaret olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler bozkır

göçebelerinin rollerini daha edilgen tasvir ederek, oyuna sonradan dahil olduklarını belirtmektedir. Savaşçı yönleriyle ticaret yolu üzerinde zorunlu vergilendirme yapan aktörler olarak tarif edilmektedirler. Göçebe devlet ve toplulukların ipek başta olmak üzere lüks ürünlere ve ticarete bağımlı hale geldikleri belirtilerek idareci elitlerin Çin sarayı karşısında bir prestij vesilesi olarak broker türü ipekli kumaşlardan kıyafet giydikleri anlatılmaktadır.¹ Ticari ağın başlangıcını göçebelerin dinamizmine bağlayan diğer görüşler ise iki ülke arasındaki diplomatik temasa rağmen Roma ve Çin'in coğrafi ve kültürel etkileşim için çok uzak olduklarını belirterek, göçebelerin uygarlığın çekirdek bölgeleri arasında bir tür köprü görevi kuran kimseler olduğunu vurgulamışlardır. Avrasya'nın tarih öncesi sosyo-ekonomisini anlayabilmenin tek yolu atlı göçebelerin henüz tam anlamıyla analiz edilmemiş yaşam biçimlerini tasavvur etmekle mümkündür. Göçebelerin yaşadıkları bölgeler ve sosyal periferileri Avrasya'nın ticari ve kültürel olarak kalbi haline gelmiştir. Bunu doğrulayan en önemli hususlardan biri ise İskitler ve sonrası Orta Asya göçebe kökenli devletlerin büyüme ve serpilmelerinin İpek Yolu ticari ağıyla kronolojik olarak paralellik arzemesidir. Avrasya'da boylu boyunca uzanan İpek Yolu ağını tek bir itici güce veya faktöre bağlamakta yanlış olabilir. Orta Asya pastoral göçebeleri ile ilgili son dönemlerde yapılan bazı araştırmalar İpek Yolu ticari ağına tek bir ürüne dayalı büyük ölçekli takas ticaretinden öte hususlar olabileceğini göstermektedir. Atlı göçebe yaşam tarzının at dışında da bir kısım doğal üretim çıktıları vardır. At dışındaki bu ürünlerin ipek ile takas edildiği de görülmektedir. Hatta proto-İpek Yolunun atlı göçebe yaşam tarzının getirdiği ürünlerin bölgesel ve bölgeler arası mübadele ağlarına dayanan kademeli bir süreç olması önemli alternatiflerden biridir.² İç Asya'daki İpek Yolu yayla ağlarının,

¹ Liu 2010, s. 2,3,62,75,76; McLaughlin 2010, s. 4.

² Christopher I. Beckwith'in 1945 yılı çalışması sonraki dönemde çok ses getirmiş, İpek Yolunun başlangıcında atlı göçebelerin rolüne önemli vurgular yapmıştır. David W. Anthony, atlı göçebelerin uygarlığın çekirdek bölgeleri arasında köprü görevi kuran kimseler olduğunu ve Avrasya'nın tarih öncesi sosyo-ekonomisini anlayabilmek için dikkatlerin atlı göçebelerin yaşamlarına yönelmesi gerektiğini belirtmiştir. Beckwith, atlı göçebelerin uygarlığın çekirdek bölgeleri arasındaki işlevlerine Anthony'ye göre daha az bahsetmektedir. Beckwith eserinin önsözünde Anthony'nin 2007 yılı eserini çalışmalarını tamamladıktan sonra gördüğünü söyleyerek, ana metinde bahsetmediği için kaynakçaya dahil etmediğini belirtmiştir. Burada Anthony'nin tespitlerinin önemini vurgular. Kuşkusuz, bu iki araştırmacının, *uygarlığın çekirdek bölgeleri arasındaki köprü görevi misyonu*'na dair savları bu konudaki paradigmaları kökünden sarsacak bir yorumdur. Beckwith, göçebelerin pastoral, tarımsal vaha ve şehir ekonomilerinin hep birlikte İpek Yolunu oluşturduklarını düşünmektedir. Çin ve Roma'nın diplomatik temasa rağmen coğrafi ve kültürel olarak çok uzak mesafelerde olduklarını belirterek göçebelerin Avrasya'nın çevre uygarlıklarını kendi bağları ile bağladıklarını belirtir. Ticarete olan heveslerinin diğer halkları kendileriyle ticaret yapmaya yönelttiğini, askeri canlılık ve dirayetlerinin ise Avrasya'yı ve İpek Yolunu canlandırdığını da ekler. Ayrıca eski Bizans kaynaklarındaki Avrasya'ya olan ilginin modern tarihçilerin düşündüğü gibi Avrasya'da hayali bir göçebe işgali olmadığını, atlı göçebelerin bir orkestra şefi gibi ticari yolun harmonisini sağladıklarını belirtmiştir. İçinde zaman zaman savaşın da olduğu bu olağanüstü yolun adeta ticari kökenli siyasal bir ideoloji gibi çok bilinmeyenli denklemleri vardır. Öte yandan Xinru Liu ve Raoul McLaughlin'in öncülüğünde bir kısım araştırmacı ise İpek Yolunun

yarı göçebe çobanların yerleşik hareket kalıplarıyla ilgili olarak zaman içinde ortaya çıktığına dair çok önemli araştırmalar vardır. İpekten de önce hatta M. Ö. 2500'lü yıllara dayanan bu yayla ağlarının bilinen ilk ticari mübadele sisteminin öncülü olması ihtimali çok yüksektir. Göçebelerle ilgili yüz yıllık tartışmaları sona erdirecek hayati veriler belirlenmiştir.³

---

kuruluşunda Çin ve Roma gibi merkezi imparatorlukların ticari ve diplomatik bağlarını öne çıkartmaktadırlar. McLaughlin, Çin'in göçebeleri kontrol etmek için kendi mamul ürünlerini sınır pazarları kurarak teşvik ettiklerini, bu durumun göçebeleri Çin mamul ürünlerine bağımlı hale getirdiğini ve bu sayede kontrollü bir arz politikasıyla göçebelerin kontrol edildiğini, ticaret yolu üzerindeki kaosa yol açabilecek durumların bu şekilde elimine edildiğini belirtmektedir. Yine Beckwith, Sakalar gibi göçebe kökenli bir devletin Romalı tüccarlara olan bağımlılığını ima etmektedir. McLaguhlin'in eserinden çıkarılabilecek hususlardan biri bozkır göçebelerinin İpek Yolu ticaretindeki edilgen pozisyonları ve merkezi imparatorluklara olan tek taraflı bağımlılıklarıdır. Liu ise bozkır göçebelerinin ve büyük isteginin ipek üretimi ve dokumacılığını kontrol etmek olduğu ve kıyafetler sayesinde göçebe yönetici elitlerinin Çin kıyafetlerini taklit ederek, prestij sağlamaya çalıştıklarını belirtmektedir. Göçebelerin en önemli avantajlarını atlı okçular ve askeri manevra kabiliyeti olduğunu belirterek oyuna üçüncü yüzyılda Han İmparatorluğunun düşüşü ile dahil olduklarını söyler. Yine Hindistan ve Çin bölgelerinde ipekçilik kültürünün taşınmasını göçebelerin Han İmparatorluğunun yıkılışı ve Sui İmparatorluğunun kuruluşu arasındaki dört yüz yıllık dönemde Çin seddinden içeri girerek kuzey Çin'deki nüfusu güneye ittiklerini ve dolayısıyla ipekçilik kültürünün bu bölgelere yayıldığını belirtmektedir. Bu bölgelerde göçebeler de Liu'ya göre bir değişim yaşamışlardır. Kuşan İmparatorluğu gibi bir devletin İpek Yollarının önemli bir kısmına sahip olması sonrası çöküşü, İpek Yolu güzergâhında hiçbir şeyi değiştirmemiş, özerk ticari ağlar sayesinde ticaret devam etmiştir. Liu'nun tespitlerinin satır aralarında göçebelerin askeri kabiliyetleri ile sürecin katlanılması gereken oyuncuları olduğu iması belirgindir. Yine İpek Yolu sistematığının içinde meşru aktörler olarak belirginleşmeleri ancak M. S. üçüncü yüzyılı bulabilmiştir. Ayrıca ticari yolun iç diyelaktığı göçebelerin dönüşümünü sağlamıştır. Yine ipek kültürünün taşınmasındaki rolleri nüfus tazyikinden ibarettir. Hâlbuki Çin'in içine ticaret yolları boyunca Budizm'in yayılması ile yine batıdaki ticaret yollarından Hıristiyanlığın Orta Asya coğrafyasına doğru hareketi bu durumla çelişmektedir. Anthony 2007; Beckwith 1945, s. 76, 79, 112; Hoisæter 2017, s. 353-356; Di Cosmo 2002, s. 132-133.

³ M. Frchetti öncülüğünde farklı disiplinlerden bilim insanlarının *Nature* dergisinde yayınlanan çalışmalarında yükseltisi 750-4000 metre olan İpek Yolu güzergâhlarında en kolay ve en kısa olanların tercih edilmediği tespit edilerek bunun nedeni sorgulanmıştır. Buradaki cevabı aranan en önemli soru hareketli göçebe ekolojinin yüksek irtifadaki İpek Yolu güzergâhlarına ne ölçüde katkı verdiğidir. İpek Yolu coğrafyası ile ilgili bilinen konular girdi olarak kullanılmadan, iç Asyalı çobanların ekolojisi ve hareketliliği göz önüne alınarak göçebe topluluklarının 750-4000 metre yükseltide hareketliliklerinin 500 canlandırmanın ortalaması akış ağlarını ortaya çıkarmıştır. Yapılan canlandırma, mevsimlik göçebe hayvancılığın Asya dağları boyunca farklı bağlantı yollarını nasıl şekillendirebileceğini gösteriyor. Daha sonra bilinen yüksek rakımlı ipek yolu sitelerinin konumları ile simülasyonla optimize edilmiş sürü akışlarının istikameti karşılaştırılmış ve büyük oranda örtüştüğü görülmüştür. Bundan dolayı araştırmacıların temel savı İpek Yolu yayla ağlarının (750-4000 metre yükseltide) iç Asya dağlarındaki göçebe çobanların uzun süredir yerleşik hareketlilik kalıplarıyla ilgili olarak yavaş yavaş ortaya çıktığı yönündedir. Frchetti vd. 2017, s. 193.

M.Ö. 7. yüzyılda İskit kabilelerinin bozkır kuşağında boylu boyunca Çin'den Grek kolonilerine uzanan yolda adeta bir mekik gibi gidip gelerek bir trans-Avrasya bağı kurduklarına dair önemli belirtiler vardır. Muhtemel ticaret rotası, Aral Denizi'nin kuzey kıyısından, Karadeniz'in kuzeyindeki Don Nehri'ni geçtikten sonra Tanrı dağlarının kuzeyinden Avrasya bozkırında doğuya gitmek için Siriderya ve İli Nehirlerine doğru yönelmiştir. Bu rota sonraları “Bozkır Yolu” olarak nitelendirildi. Bu çerçevede İskitlerin tarihte bilinen ilk uzun mesafeli ipek tüccarları olma ihtimali yüksektir.⁴ Ancak İskitlerin Altaylar ve ötesine ulaşan bu vardiyalı ticaretlerinin düzenli ticarete dönüştüğüne dair yeterli kanıt yoktur.⁵ Bu noktada İskitler, Hunlar ve Göktürklerin orjinini oluşturan siyasal zeminin bozkırın atlı göçebelerine dayandığı belirtilmelidir. Türk topluluklarının siyasal tarihinin başlangıcı kabul edilen Hun devrinde diğer bozkır halklarının da harici değil, dahili bileşenler olduğu göz önüne alınmalıdır.⁶ Çin kronikleri, milattan iki bin yıl öncelerinde ipek yapımından bahsetse de Çin ipekli ürünlerinin, merkezî Asya sınırları dışına düzenli olarak başlayan kesin tarihli ilk ihracı genel kabule göre M.Ö. 206 ile M.S. 220 yılları arasındadır.⁷ Çin Seddi sınırındaki Hunlar ipek balyaları satın almışlar, bir kısmını kendileri kullanırken bir kısmını da kabile konfederasyonlarının üst konfederatif liderlerine bir sadakat nişanesi olarak içinde ipeğinde ağırlıkla yer aldığı lüks malları hediye etmişlerdir. Sonrası dönemlerde akraba kavim ve topluluklar vasıtasıyla ipekli ürünler Karadeniz ve Ukrayna çevresine iletilmiştir.⁸ Hun hükümdarlarının siyasal ittifaklar için daha batıdaki grup hükümdarlarına gönderdikleri lüks hediyeler ve bu kadar geniş coğrafyada onların teşkilatçı yapılarının İpek Yolunu doğurduğunu belirten araştırmacılar da vardır.⁹

⁴ Fuwei 2009, s. 21-23.

⁵ Christian 2000, s. 16.

⁶ Gündoğdu 2021, s. 364.

⁷ Legget 1949, s. 82; Steinmann 1987, s. 68.

⁸ Feltham 2009, s. 10.

⁹ Hun seçkinleri takas ağlarının sadece alıcı tarafında değil, bu sistemi kurmada da önemli bir rol oynadılar. Arkeolojik kanıtlar M.Ö. 2. yüzyılın ortalarında Hun genişlemesi ve diplomasisinin devletin kuzeyindeki ve batısındaki grupları etkilediğini ve bunun Han hanedanlığından önce başladığını gösteriyor. Batı Sibirya'da arkeologlar Hun ve Han hanedanlığı atölyelerinde yapılan Hun tarzı bir kısım elit ipekli ve cam eşya gibi prestijli ürünlere rastladılar. Hun seçkinleri arasında siyasal değeri olan ve uzak bölgelerde ortaya çıkan bu ürünler ortak ticaretin sonucu değil muhtemelen batıda siyasal ittifak kurma sürecini destekler lüks hediyelerin sonucuydu. Bozkır göçebelerinin değiş tokuş edecek değerli hiçbir şeye sahip olmadığı fikrinin aksine bu kanıt erken ve geniş kapsamlı servet transferi ve dönüşüm sistemini savunuyor. Böyle bir ağın başarısı için kritik olan, Hun yönetiminin coğrafi genişliği ve uzun mesafeli hareket ve ulaşımda sahip oldukları örgütsel deneyimdi. Bundan dolayı bozkır göçebelerinin daha batıya doğru Hun bileşenleri ve grupları arasında siyasal değere sahip olan Çin lüks eşyalarını arzulamaları mantıklıdır. İpek gibi lüks doğu ürünlerine dönük batı arzusu, Hun siyasal prestij modeli aracılığıyla ortaya çıkmış oldu. İpek yalnız özünde çekici bir tekstil olarak değil, aynı zamanda en yüksek siyasal liderlik seviyeleri ile ilişkili bir kumaş olarak da toplumsal değer kazandı. Hun hükümdarları yeni değer sistemlerinin teşvikleriyle ürünleri uzak bölgeler arasında hareket ettirerek zenginliğe dayalı bir politik ekonomiyi yönetti. Honeychurch 2014, s. 310.

İpek Ticaretinde Soğdluların Türk Devlet ve Toplulukları ile Etkileşimi

Soğdlular, Orta Asya coğrafyasından İran'a kadar koloni şeklinde küçük şehir devletlerine sahip olan bir topluluktur. Koloni şeklindeki örgütlenmeler ile farklı millet ve topluluklarla dil ve kültür olarak kolay iletişim kurmaları İpek Yolunda belirgin bir unsur olarak ortaya çıkmalarını sağlamıştır.¹⁰ Soğdlularla ilgili bilgiler adeta yarı saydam bir görünüm arz etmektedir. Soğdluların menşei meselesinde çoğunun Türk devlet ve toplulukları içinde belli belirsiz eriyip gitmeleri de bu görüntüye katkı vermektedir.

Bölgede yaşam son derece değişken siyasi koşullara bağlıydı. Türk Kağanlığının siyasi durumuna göre Soğdluların ticari aktiviteleri de şekillenmiştir.¹¹ Bu yorum ipek sevkياتının en önemli unsurunun siyasi dirayet olduğunu göstermektedir. Soğdluları, İpek Yolunun ilk dönemlerinde, kilit oyuncular olarak belirginleştiren esas dinamikte bu olmalıdır. Ancak bu husus araştırmalara bihakkın yansımamıştır. Soğdlular, Semerkant'tan Xi'an'a ticaret ağları kuran, çevirmenlik ve danışmanlık yapan önemli bir unsurdur. Fergana ve Ordos bölgesinden Çinlilere satmak için at getirdikleri, at ticaretinde de söz sahibi oldukları bilinmektedir. Buna rağmen at ticaretinde Göktürk ve Uygurlarla da kurdukları ticari denklemin aydınlatılmadığı bir vaktadır. Çünkü erken dönemlerden itibaren Hun ve Göktürklerin Çin sınır şehirlerindeki panayırlara at getirdiği ve ipekle takas ettiği bilinmektedir.¹² Uygurlar dönemine geldiğinde de Çin ile işleyen at ticaretinin kusursuz biçimde devam ettiği belirgin ve açıktır. Hunlardan itibaren at yetiştiriciliği ve ticaretinde Türk topluluklarının konumu aşikâr iken Soğdlulara izafe edilen at ticaretinin tek nedeni onların Türk devlet ve topluluklarıyla kurdukları özel ilişki olmalıdır. Kağanlığın iki kola ayrılması, *Turco-Sogdians* olarak adlandırılan muhitin koşullarını değiştirmiş ve muhteviyatı belirgin olmayan bu ortaklık yapısı, Çin ipeğinin batıya taşınmasında etkili olmuştur.

Bizans metinlerinde, ticari ağı öteki ucundaki partnerler ile ilgili bilgiler de çok sınırlıdır. Göktürkler öncesi nasıl başladığı tartışmalı olan ipek çerçevesindeki Türk-Çin ilişkilerinin Göktürkler döneminden itibaren profesyonel bir ticarete dönüştüğüne dair oldukça fazla karine vardır. İster atlı göçebelerin mübadele sistemi ile başlasın, isterse Çin ile zorunlu bir vergilendirme görünümünde başladığı düşünülsün ticari münasebetler şekil ve boyut değiştirerek, gelişmiş bir zemine evrilmiştir. İpek Yolu ticaretinin başlangıcını zorunlu vergilendirme paradigmasına bağlayan bir kısım araştırmacılar zorunlu verginin tüm tarafları birbirine mecbur bırakan bir kilit görevi gördüğünü ve uluslararası ticaretin bu ilişki üzerinden doğduğunu belirtmektedirler. Yine Soğdluların İpek Yolu ticaretindeki konumlarını önemseyen bazı araştırmacılar ise Göktürklerin doğu muhitlerinin ipeğin temininde başat rol oynarken, batı muhitlerinin bu ipeği pazarladığını, zengin Soğdlu iş adamlarının ise Çin ve Batı ekonomilerini üst katmanda birbirine bağlayan araçlar olduğunu belirtmektedirler.¹³ Yeni bir boyuta evrilen ticari ilişkilerden Batı Göktürkler de kendi paylarını aldılar. Yolun güvenliğinin

¹⁰ Barisitz 2017, s. 23.

¹¹ La Vaissière 2005, s. 208,209.

¹² Feltham 2009, s. 24.

¹³ La Vaissière 2005, 210; Barisitz 2017, s. 55.

sağlanması ve hat üzerindeki farklı kültürlere has üslup ve diyalektiğin geliştirilmesinde Soğdluların, Türklerle kurmuş oldukları özel bağın büyük önemi vardır.¹⁴ Soğdlu elitlerin Türk hiyerarşisinin içinde bulunması da bunu kolaylaştırmıştır.¹⁵

Soğdlu tüccarların, Göktürkler ve Uygurlar ile ilişkisi üzerine analizlerde bir kısım sorunlu alanlar göze çarpmaktadır. Hatta Türk-Soğd ilişkileri çerçevesinde ipek ticaretinde Göktürklerin rolünün yeterli olarak irdelenmemesi bazı araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Birinci Türk Kağanlığı döneminde Çin ipeklerinin, İran ve Bizans'a Soğdlu tüccarların katkısıyla ulaştırıldığı belirtilirken, bu döngüde Göktürlere ait delillerin olmadığı ancak coğrafyanın büyüklüğü ve bu coğrafyadaki akrabalık ve dil bağlarının hesaba katılması gerektiği de dile getirilen hususlardandır.¹⁶ Yine Soğdluların ipek ticaretindeki rollerine işaret eden bazı değerlendirmelerde Soğdluların ticareti nasıl örgütleyip, uyguladıkları konusunun hala anlaşılamayan bir mesele olduğu belirtilmiştir. Çin metinlerinde Soğdlular ile ilgili ticarete dair hususlar anektod niteliğindedir. 7. - 8. yüzyılları kapsayan bir çalışmada ipek ticaretinde Soğdluların rollerine işaret edilirken kanıt olarak sunulan 7. yüzyılın başına dair belgelerin birkaç bin yıllık bir ticari ağda sınırlı bir süreyi kapsadığı ve sadece Turfan şehri çerçevesinde olduğu ve bir anlık bir görüntüyü aksettirdiği belirtilmektedir.¹⁷ Ticari ağ üzerinde belli bir dönemde etkinlikleri olduğu muhtemel olan Soğdluların sınırlı imkanlarla bu kadar

---

¹⁴ Etienne De La Vaissière (1949) eserinde Soğdluların batı ticaret yollarının tümüne erişimindeki en önemli hususu Türk askerî gücünün kendilerine verdiği yetkiye bağlamaktadır. Ayrıca bu yetkinin en az masrafla ipeklerin ulaşımını sağladığını belirtmektedir. La Vaissière'in belirttiği hususlar içinde iki konu önemlidir. Türk askerî gücünün ticaretin işleminin en önemli kuralı olan güvenliği sağladığı kesindir. Öte yandan bu askerî gücün etkinlik sahaları değişkenlik gösteren bölgelerde belli uygulamaları nizami hale getirdiği de düşünülebilir. Ayrıca Soğdlularla kaynaşmış Türk topluluklarının bu kurgudaki rollerinin sadece güvenliği sağlama çerçevesinde kaldığını düşünmek hatalı olabilir. Yine ipeklerin en az masrafla taşınması hususu La Vaissière tarafından belirtilmiştir. Bu mesele üzerinde de muhakeme yapmak gereklidir. Değişken demografik unsurlar arasında o demografik yapı ile içli dışlı olan akraba Türk toplulukları en ucuz ve en uygun transit ticaretin sağlanmasında yardımcı olmuş olmalıdır.

¹⁵ La Vaissière 2005, s. 210

¹⁶ Skaff 2012, s. 356.

¹⁷ Yedinci yüzyılın başlarına ait Turfan şehrinde mezarlardan çıkarılan bazı belgelerde Soğdlu tüccarların isimleri geçmektedir. Buradaki tüccarların isimlerinden bir kısım varsayım ve kanaatlere ulaşılmaktadır. Yazar, belgelerde belirtilen tüccarların daha azının Soğdca soyadı taşıdıklarını belirterek bölgenin Çin egemenliği altında olduğunu, bundan dolayı bir kısım Soğdlu tüccarın isminin farklı şekilde veya belirtilmemiş olabileceğini vurgulamıştır. Soğdlu tüccarlar, ikinci isimde belirtilen doğduğu yerin adı dikkate alınarak belirlenmiştir. Bir kısım Soğdlu tüccarın diasporada doğduğu için isimlerinin belirtilmediği de bir kanaat olarak vurgulanmaktadır. Yine belirlenen yedi soyadıdan birinin *shi* olduğunu, bunun da Türklerin han ailesinin menşesine atıfta bulunarak *Ashina*'dan gelmesinin muhtemel olduğunu belirtmektedir. Çince karakterlerden dolayı da bazı isimlerin okunamaması durumunu da belirtmektedir. Kanıt niteliğinde düşünülen hususların çoğunun muhtemel olması dikkat çekicidir. Yazar da Çin kaynaklarındaki Soğdlular için kullanılan 'ticarete ve aşta üstün oldukları' ve 'kâr olan her yere giderler' sözünün neticede bir anektod olduğunu vurgular. Skaff 2003, s. 475, 480, 501-502.

büyük bir coğrafyada Türk toplulukları gibi etkin bir unsura dayanmadan faaliyette olma imkanı yoktur. Soğduların Türk toplulukları arasında yaşamaları ve zamanla kaynaşmaları bunun en önemli testi niteliğindedir.

İpek Yolu Güzergâhı Üzerindeki Türk Toplulukları ve Şehirleri

Bozkır pastoral göçebelerinin Orta Asya yerleşik kültürleri ile etkileşimi belgelenmiştir. İndus vadisinden İran platosuna hatta belgelenmemiş olsa da Mezopotamya'ya kadar etkilerinin uzanması ihtimal dahilindedir.¹⁸ İpek Yolu terimi nispeten yeni bir terimdir. Bu tanımlama eski göçebe kavimlerin yaptığı bir tanımlama da değildir. Alman coğrafyacı Ferdinand von Richthofen tarafından on dokuzuncu yüzyılın sonlarında kullanılmıştır. Yol için İpek Yolları tabiri daha doğru bir tanımlamadır. Çünkü İpek Yolu, tek bir yol değil, kullanımı çoğunlukla çevresel veya politik faktörlerden etkilenen karmaşık bir yollar ağıdır.¹⁹ İpek Yolu adı rotaların çeşitliliğinden dolayı belirsiz bir addir; üstelik bu ad yolun sadece Kansu ve Doğu Türkistan'dan Dunhuang ve Kaşgar'a uzanan doğu kısmını çağrıştırmaktadır. Özellikle İran coğrafyasında, üretimdeki sırrın keşfedilip²⁰ ipeğin bolca ve iyi kalitede üretilmesinden sonra güzergâh, tarihinde yaşadığı en büyük değişikliği görmüştür.²¹

Türk toplulukları, Göktürk ve Uygur devletlerinin merkezi denetimi kaybettikleri dönemlerde bile ticaret yollarının güvenliğini sağlamada kusursuzdular. Sahip oldukları teşkilat yapısıyla ticari şehirlerin oluşturulmasında da çok etkin oldular. Göçebe unsurların aralarındaki dil ve soy bağlarının, iletişimin sağlanmasında ve İpek Yolunun düzenli işleyişindeki etkileri kusursuzdur.²² Yol, Çin'in bugünkü Dunhuang şehriden başlayıp 11.000 kilometreden fazla mesafe kat ederek Hokand, Semerkant, Merv, Nişabur, Kazvin ve Tebriz gibi o dönemin büyük çekim merkezi olan şehirlerinden geçmiştir.²³ İpek Yolu güzergâhlarından biri, Kaşgar'a ulaşmak için Turfan ve Kuça'daki vaha krallıkları üzerinden Tarım Nehri Havzası çevresinde kuzeye bir rota izlerdi. Diğer güzergâh ise Niya ve Hotan'dan geçerek Taklamakan Çölü'nün güney bölgelerini aşip, kuzey güzergâhı üzerindeki Kaşgar'a ulaşırdı. Kaşgar'dan Belh ve ötesine giden bir yol da vardı. Bir diğeri, Semerkant'a ulaşmak için Pamir dağlarının etrafından geçerken, Maveraünnehir'deki ticaret yolları, Amuderya Nehri vadisini takip ederdi. Bu büyük kervan yollarının her biri boyunca, ticaretle bağlantılı diğer ticaret merkezlerine giden çeşitli küçük rotalar da vardı.²⁴ Kervanlar, Kuzey Çin'deki Ordos bölgesinden İran'ın doğu sınırına kadar olan bölgede, tartışmasız Orta Asya'nın fiili sahipleri olan sayısız Türk topluluğunun topraklarından geçmiştir.²⁵ İpek Yolunda taşınan ürünlerle beraber ipekçilik kültürünün de batıya taşınması çok güçlü bir olasılıktır.

¹⁸ Frchetti 2012, s. 25.

¹⁹ Waugh 2007, s. 4; Benjamin 2018, s. 4.

²⁰ Pope ve Ackerman 1937, s. 69-70; Steinmann 1987, s. 70.

²¹ Roux 2014, s. 30.

²² Barisitz 2017, s. 38; Barfield 2001, s. 245.

²³ Steinmann 1987, s. 68.

²⁴ McLaughlin 2010, s. 86.

²⁵ Thorley 1971, s. 71.

Uygurlar ve İpek

Türk topluluklarının ipekçilik işigali Uygur Devleti'nin kuruluşundan epey öncesi tarihlere dayanır. Gün geçtikçe de konu ile ilgili dokümanların sayısı artmaktadır. Buradaki en önemli husus ipekböceği yetiştirme ve kozadan ip çekme tekniğinde Uygurların potansiyelidir. Uygurlar ipek için Türkçe bir kelime olan ve 'kurutulmuş' anlamına gelen *torku* kelimesini kullanmışlardır. Yine ipek kozası için on ikinci yüzyıldan kalma el yazması metinlerde *küküllüg torku* şeklindeki isim tamlamasını kullanmışlardır. Bu iki kelime de ipeğin asıl anavatanı olan Çince den ödünç alınmış kelimeler değil, Türkçe kelimelerdir. İpek kelimesi de Türkçe "ip" ve eklemek anlamına gelen "ek" kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur.²⁶

Çin ve Uygurlar arasındaki ilişkilerin en belirgin özelliği geçmişin tekrarı niteliğinde Uygur atları mukabilinde yapılan ipek ticaretiydi. Bu ticaret Uygur girişimciliğinin marifeti ile 760 yılında başlamıştır. An lu-shan isyanından sonra ise Çin-Uygur ilişkilerinin hem diplomatik boyutu hem de ticari boyutu değişmiş ve derinleşmiştir. İsyân sonrası Çin'in kendi iç politikasındaki otoritenin korunması karşılığında Uygurlara verdiği ipek, sağlanan desteğe karşılık Çin'in bir ödeme aracıydı.²⁷ İsyânın bastırılmasında Uygurların rolünden dolayı ipek ticaretinde ve Çin yönetimi üzerinde Uygur nüfuzu hem ticari hem siyasi olarak uzun yıllar devam etti.²⁸ Çinli ileri görüşlü bir kısım elit, bu ticarete ilk dönemlerden itibaren muhalefet etmiştir. Ancak bu muhalefet ipek ticaretini engelleyemedi.²⁹ Çinlilerin aslında atlara ihtiyaçları vardı ve 1.600.000 kilometre kareden daha geniş olan Tang Hanedanlığı toprakları boyutundaki bir imparatorluğun atlar olmadan yönetim kabiliyetine sahip olamayacağı açıktır. Çinliler, sadece askeri alanda değil, iç ve dış iletişimde, kamuda, ticarete ve bireysel ihtiyaçların karşılanmasında da atlara ihtiyaç duyuyorlardı.³⁰

Öte yandan Uygur şehirli nüfusu ve ekonomisi için de, Çin ipeği vazgeçilmez bir ürün haline gelmiştir. Ticarete yaptırım veya ambargo koymak, Uygur ekonomisi açısından da mümkün değildi.³¹ Uygur Devleti'nin Tang Çin'i ile ekonomik ilişkileri hem Uygur hem de Çin ekonomisi ve toplumu üzerinde önemli bir etki yarattı. İpek ticaretinin sağladığı refah Uygur yönetiminin atalarından daha rahat bir yaşam istediğini gösteriyor. Çin ipeğini isteyen sadece Uygur sarayı olmadığı gerçeği, Uygurlarda ticaretle zenginleşen şehirli bir sınıfın yükselişini de ortaya koyuyor.³² Uygurların Çin'le yaptıkları ipek ticareti süreci çok hızlı bir biçimde onları Orta Asya'daki görülmüş en zengin göçebeler haline getirdi.³³ Gelişen diplomatik faaliyetlerle Çin ile ipek üzerinden olan ilişkilerini, Göktürkler dönemi güvenlik karşılığı ödenen zorunlu

²⁶ Hamilton 1995, s. 25, 26; Martti 1969, s. 204.

²⁷ Mackerras 1969, s. 218.

²⁸ Mackerras 1972, s. 48.

²⁹ Watt ve Wardwell 1998, s. 9.

³⁰ Beckwith 1991, s. 185.

³¹ Mackerras 1972, s. 48.

³² Mackerras 2000, s. 233, 234.

³³ Barisitz 2017, s. 68; La Vaissière 2005, s. 279, 308.

vergi sistemi ile kıyasla çok daha teknik ve çok daha kârlı bir hale getirdiler.³⁴ Tang Hanedanlığı boyunca, Çinlilerin Uygurlardan umutsuzca at satın almaya devam ettikleri görülmektedir. Her yıl ortalama 7.500 at aldıkları görülür. Bunun karşılığını ise ipek ile ödüyorlardı. Bu miktar 300.000 top ipektir. İmparatorlar at alımlarını sınırlayarak Türklere ipek vermeyi kontrol altına almaya çalıştılar. Bu konuda Çin kaynakları bir umutsuzluk içindedir.³⁵ 757'den itibaren ise Tang Hanedanlığı, Uygurlara yıllık 20.000 top ipek kumaş gönderdi. Her bir at için 25 parça ipek gönderiliyordu.³⁶ Sung Hanedanlığı döneminde Liao ve Çin eyaletlerinde at başına Uygurlara ödenen 40 top ipek fiyatı Tang Hanedanlığı döneminde ödenen haraçların çok üzerindeydi.³⁷

Çin kaynakları at karşılığı ipek ticaretini haraç olarak gördükleri için şikâyetlerle doludur. Fakat Uygurlar da statükonun korunmasına büyük önem veriyorlardı. Çin'in atlar karşısında ödediği ipek yarım milyon parçaya ulaşmıştı. Her at için verilen ipek ise rekor bir seviyeye ulaşarak 40 parçadan 50 parça ipeğe yükselmişti.³⁸ O dönemde bir parça ipek yaklaşık bir günlük emeğin karşılığını temsil ediyordu.³⁹ Bu ticaret Çinlileri hoşnut etmeyen, zoraki bir ticaretti. At-ipek takasındaki mahkûm oldukları zorunlulukları değiştirmeyi denediler. Bu yöntem bir miktar başarılı olsa da tam anlamıyla amacına ulaşmadı. Her şeye rağmen Uygurlara verilen ipek, çok önemli bir miktardadır.

Uygurlar 760 yılında Tang Hanedanlığı yönetimindeki Çin'e at satmaya başladıklarında 40 parça ipek bir ata karşılık gelmekteydi ve nakit olarak o dönemki Çin parasıyla 400.000 wen ediyordu. 780 yılında yine at başına 40 parça ipek veriliyordu. Ancak ipek fiyatları düşmüş ve 270.000 wen'e karşılık gelmişti. 809 yılında ise Çinliler 6.500 at için 250.000 parça ipek ödediler. Bu 838 yılına kadar devam etti ve bir atın fiyatı nakit olarak 38.000 wen ediyordu. İpek fiyatındaki bu keskin düşüş Uygur tarafında Çin'den ithal edilen nakit alımları için satın alma gücünde kayıp meydana getirdi. Bu kaybı telafi etmek için daha fazla at ihraç ettiler.⁴⁰ Uygur Devleti 840'ta çöktü ve bölge Kırgızların eline geçti. Takip eden dönemde Uygur otoritesinin merkezi, Çin kontrolündeki Kansu ve Xinjiang eyaletlerine taşınmıştır. Uygurlar bu süreçte Tang Hanedanlığı yönetiminin yargı yetkisini kabul etmişlerdir. Uygurların gerilemesinin Orta ve Doğu Asya coğrafyasında dramatik sonuçları oldu. Bu coğrafyada bir tür aracı geçiş rolü üstlenmişlerdi.⁴¹

Uygurların ipek ile etkileşiminde sadece ticareti ön plana çıkartmak eksik bir analizdir. Beşbalık ve Turfan'daki altın işlemeli ipek kumaşlardaki Uygur ustalarının

³⁴ La Vaissière 2005, s. 308.

³⁵ La Vaissière 2005, s. 309, 310.

³⁶ Beckwith 1991, s. 187.

³⁷ Bielenstein 2005, s. 456.

³⁸ Barisitz 2017, s. 68; La Vaissière 2005, s. 308.

³⁹ Bir at bedeli 50 parça ipeğe kadar yükselmişti. Sadece dokuma emeği bir kişinin 50 günlük emeğine karşılık gelmektedir. Bu mübadele değeri içinde ipeğin yetiştirmeden ipliğini çekmeye kadar kendi değeri de hesaplandığında maliyetin ve ipek üretiminin büyüklüğü anlaşılabilir.

⁴⁰ Beckwith 1991, s. 184-187.

⁴¹ Watt ve Wardwell 1998, s. 9.

büyük yetenekleri bu konudaki varsayımların çoğunu değiştirecek potansiyeli taşımaktadır.⁴² Dokuma geleneğinde görüldüğü gibi ipek ve ipekböceği yetiştirme teknik becerisinin uzak coğrafyalara intikalinde Uygurlar ile akraba toplulukların ilişkileri üzerinde mutlaka dikkatle durulmalıdır. İpek dokuma ustalarının önemli bir kısmı Çinli olmalarına rağmen, Kuzey ve merkezi Batı Asya'da, Uygurların ipekli kumaş dokumadaki yetenekleri emsalsizdir. Uygurlar hem bir tüccar sınıfı olarak hem de dokumacı zanaatçılar olarak Orta Asya'yı derinden etkilemişlerdir.

Sonuç

İpek Yolu tabiri için tekil bir ifade seçilse de, aslında istikametinde pek çok coğrafi zorlukları barındıran, üzerinde nehirler ve çöller bulunan pek çok farklı kültür ve topluluğun güzergâhlarında yaşadığı ve yine çok bilinmeyenli denklemlerin olduğu efsaneleşmiş yollar ağıdır. Güvenliğin bugüne kıyasla çok zorlu bir yükümlülük olduğu hesaba katıldığında İpek Yolları ticaret ağının kurulması ve işlevsel hale gelmesinin ne denli zor olduğu anlaşılacaktır. Tarihi bilinen dönemlerden itibaren pek çok zorlu geçitten inanılması zor bir doğallık ve sıradanlık ile akıveren ticari yolun zihinleri zorlayan en önemli yönlerinden biri de ticari işleyişteki bu ünsiyettir. Ticari yolu ipek öncesi dönemde pastoral göçebelerin hayvancılığa dair ürünlerini mübadele ederek başlatmış olabilecekleri yönünde bazı tespitler vardır. Bu tespitlerin izdüşümünde tarih öncesi dönemde atlı göçebelerin uygarlığın çekirdek bölgeleri arasında köprü görevi kuran kimseler olması muhtemeldir. Bu noktada bozkır yaşamının daha iyi analiz edilmesi gerektiği kendini bir kez daha hissettirmektedir. İç içe geçmiş, birbirine eklemlenmiş dengelerin ve karmaşık görüntü içinde harmonik bir uyumun olduğu yaşam tarzı böylesi bir ticari yolun doğuşu için gerekli cevvaliyeti, dinamizmi ve hızla farkedebilme yeteneğini doğurmuştur. Burada gözden kaçan en önemli hususlardan birisi ticaret yollarının Kuzey Çin'in Ordos bölgesinden İran'ın doğu sınırına uzanan bölgede bazı araştırmacıların da vurguladığı üzere tartışmasız biçimde Orta Asya'nın fiili sahipleri olan sayısız Türk topluluklarının topraklarından geçmesidir.

Birikmekte olan deliller İpek Yolunun ilk dönemlerine dair bozkır göçebelerine işaret etmektedir. M. Ö. 7. yüzyıldan itibaren İskitlerin ticari ağlarının Orta Asya bozkırlarından, Karadeniz'in kuzeyini geçerek Orta ve Güney Avrupa'ya uzandığı görülür. İskitler, büyük olasılıkla bu uzun mesafeli bozkır kuşağının ilk ipek tüccarlarıdır. İskitlerin ilk adımını attıklarına dair düşünceleri en önemli destekleyici

---

⁴² İpekli dokumacılık konusu yapılan çalışmanın merkezinde olmasa da Uygur ustalarının ulaştığı göz kamaştırıcı seviyeye işaret eden araştırmalar da vardır. İpekli dokumacılıktaki ustalık birikiminin demografik yönü ihmal edilmiş, dokumacı ustaların bölgesel veya Müslüman kimliği ön plana çıkarılmıştır. Watt ve Wardwall (1998) eserlerinde Beşbalık'ta ikamet eden Uygur dokumacılarının uzun bir dokumacılık geleneğine sahip olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca bölgedeki diğer Müslüman dokumacıları da Uygur ustalarının etkilediği belirtilir. Yine Uygur dokuma ustaları Çin motiflerini Orta Asya ve İran'a aktarmışlardır. Bu dönemde Uygur ustalarının yassı altın tellerle Beşbalık ve Semerkant gibi şehirlerde brokar kumaşları dokudukları anlaşılmaktadır. Wardwell 1992, s. 365, 372.

hususlardan biri de sonraki dönem Türk devlet ve topluluklarının İpek Yolu üzerindeki benzer işlevleridir. Türk topluluklarının kendi içlerinde ve diğer kültürler ile çok hızlı temas sağlamalarında ticari ve sosyal adaptasyon da göz önünde tutulmalıdır. İpek Yolu tanımlamasını doğrulayacak profesyonel ticaret, pek çok bilim adamının üzerinde mutabık kaldığı üzere M.Ö. 2. yüzyılda başlamıştır. Hunlar ve Göktürkler döneminde ipek üzerinden Çin ile olan ilişkilerde güvenlik mukabilinde haraç ve zorunlu vergilendirme meselesi vurgulanmaktadır. Uygur Devleti döneminde ise at karşılığı ipek ticareti zaman zaman zorunlu bir vergilendirme ve haraca varan uygulamalar araştırmalarda ön plana çıkmaktadır. İskitlerle başladığı varsayılan bu ilişki 1500 yılı aşkın bir zamanı kapsamaktadır. Bu kadar uzun süreli bir ilişkinin doğası gereği dönem dönem var olan bütün ihtimallere evrilme olasılığı tabidir. Ancak bu kadar uzun zaman diliminde cereyan eden münasebetleri salt haraç ilişkisi üzerinden analiz etmek doğru bir bakış açısı değildir. Birkaç bin yıllık profesyonel bir ticaret ağı, verimli olmayan hatta ticarete zarar veren aktörleri kendiliğinden sürecin dışına iter. Muhtemelen çok uzun yıllara dayanan ticaret ağının belli bir zaman diliminde, dönemsel olarak uygulanan zorunlu vergilendirme hususu, neredeyse yegâne kaynak olan Çin metinlerinde anlaşılabilir bir ürküntünün de etkisiyle biraz öne çıkabilir.

Haraç meselesi Hunlarda ve onlardan sonraki Göktürklerde ön plana çıkartılmaktadır. Bu konuda fikir birliği içinde olan bir kısım araştırmacılar da yerleşik kültürlerin vergilendirilmesinin İpek Yolu ticaretini doğurduğunu ve Türklerin ticaret için iyi bir arka plana sahip olduklarını belirtmektedirler. Yine Uygur ipek ticareti, hemen kendilerinden önceki dönem olan Göktürklerin haraç sistemi ile kıyaslandığında, aradaki muazzam fark görülür. Öncesi dönemden çok daha teknik ve çok daha kârlı bir hale dönüşmüştür. Sürecin olgunlaşması sonucunda Çin ile yaptıkları at-ipek ticareti, onları Orta Asya'nın gelmiş geçmiş en zengin göçebeleri haline getirdi. İpek Yolu ile ilgili araştırma eserlerin neredeyse tamamında, ayrıntıya girilmeden sürecin kayıp aktörleri olarak bozkırın atlı göçebelerinden bahsedilmektedir. Uygurlardan önceki ve sonraki dönemlerde Türk devlet ve topluluklarının İpek Yolunun oluşumunda ve devamında etkileri öznel olarak maalesef araştırmalara konu olmamıştır. Ancak İpek Yoluna dair bilinmeyenler problematiğinin belki de en hayati ipuçları burada gizlidir. Çünkü İpek Yolu güzergâhındaki bu en önemli topluluk, büyük ve çok zorlu bir coğrafyada, akrabalık bağı, dil, güvenlik gibi hayati avantajlara sahiptiler. Öncesi dönem ile ilgili bu yönde tespitler az olsa da bazı bilim insanları, 7 ve 9. yüzyıllar arası ipek ticaretinde Türkler ile ilgili kanıtların net olmadığını ancak Orta Asya coğrafyasındaki etkinliklerini ve akrabalık bağlarını vurgulamışlardır.

Bu konuda belirtilen ikinci bir husus ticaret yollarının güvenliğini Türk devlet ve topluluklarının sağladığına yönelik analizlerdir. Göktürkler ve Uygurların merkezi otoriteyi sağlayamadıkları dönemde bile ticaret yollarının güvenliğini sağlamakta kusursuz oldukları belirtilmektedir. İpek Yolları üzerindeki rollerini sadece güvenlik paradigması çerçevesinde görmek yanlış olacaktır. Huzurun olmadığı yerlerde savaş ve çatışmaların, siyasi çekişmelerin üretim sürecini inkitaya uğrattığı açıktır. Haraç meselesinin en çok ön plana çıkartıldığı Hunlar döneminde bile belli bir oranda zorunlu vergilendirme olsa da asıl iştilgal kaygısının ticaret olduğuna dair karineler vardır. Burada kurulabilecek en sağlıklı önerme; meseleyi ne sadece zorunlu vergilendirme ne

de bozkır topluluklarının ticaret yollarının güvenliğinden sorumlu bir profille okumaktır. Konunun özü, büyük olasılıkla bir taraftan bu toplulukların bu geniş coğrafyada en önemli unsurlardan biri olan nitelikli atları yetiştirmeleri ve ipek karşılığı takas etmeleri iken, diğer taraftan ticaret yollarının işlerliğinin sağlanması, çok sistemli biçimde ve olabildiğince hızlı şekilde ipek sevkiyatının yürütülmesidir. Uygurlar öncülüğünde daha önceki ve sonraki dönemlerde Türk topluluklarının ipek yetiştirme kültürüne katkıları ve bu çok incelikli birikimin başka coğrafyalara intikalindeki rolleri ise sonuç kısmında şu ana kadar anlatılanların hepsinden farklı, çok önemli bir husustur. Türk devlet ve topluluklarında Uygurlar dönemi daha öncesi dönem ile kıyaslandığında daha incelenebilir ve daha çok emarenin olduğu bir dönemdir. Bugünden bakıldığında at karşılığı ipek ticareti örüntüsünün çok ötesinde; dut bağları plantasyonundan, ipek böcekçiliği tekniğinin diğer coğrafyalara aktarılmasına ve nitelikli ipekli kumaş dokumacılığına varan ölçüde bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Henüz üçüncü yüzyılda ipek yetiştirme tekniğinin Turfan bölgesinde olduğu anlaşılmaktadır. Yine muhtemelen beşinci yüzyılın sonlarından itibaren de ipek yetiştirme kültürünün farklı coğrafyalara yayıldığı bilinmektedir. Bu geçirgenliğin ve ipekböcekçiliği kültürünün en işlevsel biçimde aktarıldığı coğrafyaların demografik durumu dikkat çekicidir. Procopius, Bizans ipekböcekçiliğinin kökenini Çin'den çok Orta Asya'ya bağlamaktadır.

1.600.000 kilometrekarelik bir arazinin at olmadan kontrol edilebilmesi mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında başlangıcı tam belirgin olmasa bile en azından onuncu yüzyıla kadar Çin yönetimlerinin ata olan bağımlılıkları kesindir. Çin yönetimleri oldukça uzun bir süreçte at ticaretini pek çok defa kontrol etmek istediler. Hatta halktan vergi de topladılar. Ancak bu konudaki zorlukları aşamadılar. Bazı Çin elitlerinin ata olan bağımlılıktan rahatsızlıkları dönemin Çin kaynaklarında belirtilmektedir. Bozkır kökenli Uygurların cevvaliyetleri ile Çin sarayı üzerinde söz sahibi olmaları ve bir kısım Çinli elitin bu ilişkinin gideceği yere dair endişeleri olmuştur. Çin yönetimleri de bu durumu değiştirmek için tarih boyu büyük mücadeleler vermiştir. Aslında Kuzey Çin bölgelerinde çok büyük otlaklar bulunuyordu. Ancak çeşitli denemelere rağmen bu başarılamamıştır. Bozkır atlarını yetiştirmek için nesiller boyu aktarılan deneyim ve bilgi birikimine ihtiyaç vardır.

Türk topluluklarının ipek ile olan etkileşiminin en kompleks ve ayrıntılı aşamaya ulaştığı dönem Uygurlar devridir. Bu dönemde üretim, dokuma ve ticaret aşamalarının tümü göz önüne alındığında; Uygurlar öncülüğünde Orta Asya coğrafyasındaki Türk topluluklarının ipek üretimi ve ticaretindeki rolü baskın bir şekilde belirgindir. Yol ağlarının güvenliği ve ham ipek üretim sürecinin denetlenmesi ve ticaretin sürdürülebilirliğindeki rolleri belirtilmiştir. An lu-shan isyanından sonra Çin topraklarında merkezi otoritenin korunması ve devamı Uygurlar sayesinde olmuştur. Bu durum üretim sürecinin devamlılığı açısından zorunludur. Yine An lu-shan isyanı sonrası, Uygurlar kültürel olarak ayrışsalar da siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan Çin ile iç içe yaşadıkları anlaşılmaktadır. Üretimin ve ticaretin pek çok noktasında temel bir unsur olarak varlıkları ile sistemin eksik noktalarının takviyesi anlamında gayretleri açıktır. İpek yetiştirme tekniklerinin beşinci yüzyıldan sonra batı bölgelerindeki Türk toplulukları arasında yayılması, bunun en bariz göstergelerinden biridir. Yine Dunhuang'dan, Turfan'a kadar olan bölge ipekböcekçiliğinin yürütüldüğü ipek bağları

İpeğin Serüveninde Türk Topluluklarının Belirginleşmemiş Rolü

ile kaplıdır. Uygurlar hem tüccar hem dokumacı olarak Orta Asya'yı etkilediler. Uygur ustaları Beşbalık'ta diğer Türk dokumacıları da etkiledi. Çin motiflerinin Orta Asya ve İran'a aktarılmasında aracı oldu. İpek ticareti konusunda Uygurların rolü zaman zaman Soğdlu tüccarların gölgesinde kalmıştır. Göktürklerden itibaren Türklerle olan kaynaşmaları yine Uygurlar döneminde pek çok Soğd elitinin Türk hiyerarşisi içinde yer alması hatta *Turco-Sogdians* tarzı henüz tam belirgin olmayan kaynaşma ve Soğdluların ekserisinin Uygur Devleti içinde erimeleri bu konudaki önemli hususlardır. Sadece ticaret yollarının güvenliği noktasından ele alınsa da Soğdluların Türk devlet ve toplulukları olmadan bu geniş coğrafyada faaliyette olmaları mümkün görünmemektedir. Bu kadar geniş bir alanda boylar arasındaki soy ve dil akrabalığı en önemli güvenlik kalkanı olarak ortaya çıkmaktadır. Üstelik bu geniş coğrafyada hem hareket kabiliyeti hem de askeri manevra gücü, Soğd tüccarlara çok büyük avantajlar sağlamış olmalıdır.

KAYNAKLAR

a. Kitaplar

- Anthony 2007 David W. Anthony, *The Horse, the Wheel, and Language: how Bronze-Age riders from the Eurasian steppes shaped the modern World*, Princeton University Press.
- Barisitz 2017 Stephan Barisitz, *Central Asia and the Silk Road Economic Rise and Decline Over Several Millennia*, Springer International Publishing.
- Beckwith 1945 Christopher I. Beckwith, *Empires of the Silk Road A History of Central Eurasia From the Bronze Age to The Present*, Princeton University Press.
- Benjamin 2018 Craig Benjamin, *Empires of Ancient Eurasia the First Silk Roads Era, 100 Bce–250 Ce*, Cambridge University Press.
- Bielenstein 2005 Hans Bienlenstein, *Diplomacy and Trade in the Chinese World 589-1276*, Brill Academic Publishing.
- Di Cosmo 2002 Nicolo Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History*, Cambridge University Press.
- Fuwei 2009 Shen Fuwei, *Cultural Flow Between China and the Outside World Throughout History*, Foreign Language Press.
- La Vaissière 2005 Etienne De La Vaissière, *Sogdian Traders*, Trc. James Ward, Ed. Denis Sinor, Nicola Di Cosmo, Brill Academic Publishing.
- Legget 1949 William Legget, *The Story of Silk*, Lifetime Editions. NewYork
- Liu 2010 Xinru Liu, *The Silk Road in World History*, Oxford University Press.
- Mackerras 1972 Colin Mackerras, *The Uighur Empire According to The Tang Dynastic Histories*, Australian National University Press.
- Martti 1969 Rasanen Martti, *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- McLaughlin 2010 Raoul McLaughlin, *Rome and the Distant East Trade Routes to the Ancient Lands of Arabia, India and China*, Continuum.
- Pope vd. 1937 Arthur Utham Pope, Phyllis Ackerman, *A Survey of Persian Art 3*, Oxford University Press.
- Roux 2014 Jean-Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, trc. Lale Arslan Özcan, Kabcacı Yayıncılık.
- Skaff 2012 Jonathan Karam Skaff, *Sui-Tang China and its Turko-Mongol Neighbors - Culture, Power and Connections, 580-800*, Oxford University Press.
- Watt ve Wardwell 1998 James C.Y. Watt, Anne E. Wardwell, *When Silk Was Gold Central Asian And Chinese Textiles*, The Metropolitan Museum of Art in cooperation with The Cleveland Museum of Art.

b. Makaleler

- Barfield 2001 Thomas Barfield, “Steppe Empires, China and the Silk Route: Nomads as a Force In International Trade and Politics”, *Nomads in The Sedentary World*, Ed. Anatoly M. Khazanov, Andre Wink Richmond, Curzon Press, s. 234-249.
- Beckwith 1991 Christopher I. Beckwith, “The Impact of the Horse and Silk Trade on The Economies of T'ang China and the Uighur Empire: On the Importance of International Commerce in the Early Middle Ages”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Cilt 34, Sayı 3, s. 183-198.
- Chen 1981 Ching-Lung Chen, “Trading Activities of the Turkic Peoples in China”, *Central Asiatic Journal*, Cilt 25, Sayı 1/2, Proceedings of The 23rd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference, s. 38-53.
- Christian 2000 David Christian, “Silk Road or Steppe Roads? The Silk Roads in World History” *Journal of World History*, Cilt 11, Sayı 1, s. 1-26.
- Feltham 2009 Heleanor B. Feltham, “Justinian and the International Silk Trade”, Ed. Victor H. Mair, *Sino-Platonic Papers*, University of Pennsylvania, s. 1-40.
- Frachetti 2012 Michael D. Frachetti, “Multiregional Emergence of Mobile Pastoralism and Nonuniform Institutional Complexity across Eurasia”, *Current Anthropology*, Cilt 53, Sayı 1, s. 2–38.
- Frachetti vd. 2017 Michael. D. Frachetti, C. Evan Smith, Cynthia. M. Traub, Tim Williams, “Nomadic Ecology Shaped the Highland Geography of Asia’s Silk Roads”, *Nature*, Cilt 543, s. 193–198.
- Gündoğdu 2021 Abdullah Gündoğdu, “Bozkır Halklarında Devlet Fikrinin Doğuşu ve İşleyişi Bulkaktan Tıncılığa / Kargaşadan Esenliğe”, *Kökler – Yay Çeken Kavimlerin Şafağı*, Cilt 3, Ed. Sergen Çirkin, Ötüken Yayınları, 2021, ss. 363-412.
- Hamilton 1995 James Hamilton “East-West borrowings via the Silk Road of Textile Terms”, *Diogenes*, Cilt 43, Sayı 171, s. 25-33.
- Hoisæter 2017 Tomas Larsen Hoisæter, “Politics and nomads: the emergence of the Silk Road exchange in the Tarim Basin region during late prehistory (2000–400 BCE)”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Cilt 80, Sayı 2, s. 339-363.
- Honeychurch 2014 William Honeychurch, “Alternative Complexities: The Archaeology of Pastoral Nomadic States”, *Journal of Archaeological Research*, Cilt 22, Sayı 4, s. 277–326.
- Liu 2005 Xinru Liu, “Viticulture and viniculture in the Turfan region”, *The Silk Road*, Cilt 3, Sayı 1, s. 23-27.

- Mackerras 1969 Colin Mackerras, “Sino-Uighur Diplomatic and Trade Contacts (744 To 840)”, *Central Asiatic Journal*, Cilt 13, Sayı 3, s. 215-240.
- Mackerras 2000 Colin Mackerras, “Uygur-Tang Relations, 744-840”, *Central Asian Survey*, Cilt 19, Sayı 2, s. 223-234.
- Skaff 2003 Jonathan Karam Skaff, “The Sogdian Trade Diaspora in East Turkestan during the Seventh and Eighth Centuries”, *Journal of The Economic and Social History of the Orient*, Cilt 46, Sayı 4, s. 475-524.
- Steinmann 1987 Linda K. Steinmann, “Shah 'Abbas and The Royal Silk Trade 1599-1629”, *Bulletin*, Cilt 14, Sayı 1, ss. 68-74.
- Thorley 1971 Jack Thorley, “The Silk Trade between China and the Roman Empire at its Height, 'Circa' A. D. 90-130”, *Greece & Rome, Cambridge University Press on behalf of The Classical Association*, Cilt 18, Sayı 1, s. 71-80.
- Wardwell 1992 Anne E. Wardwell, “Two Silk and Gold Textiles of the Early Mongol Period”, *The Bulletin of the Cleveland Museum of Art*, Cilt 79, Sayı 10, s. 354-378.
- Waugh 2007 David Waugh, “Richthofen’s “Silk Roads”: Towards The Archaeology of A Concept”, *The Silk Road*, Cilt 5, Sayı 1, s. 1-21.

SUMMARY

Studies on silk are deadlocked over two issues. The first of these is the transformation experienced by the silk production technique, which progressed step by step in a difficult five-thousand-year period. The indications that Turkic communities carried the technical knowledge of raising silkworms and making threads from the cocoon to the geographical areas which they visited did not attract the attention of researchers sufficiently. Demographic permeability must be taken into account within the framework of kinship and language ties in the transfer of sericulture to other geographical areas in a functional manner. The second deadlock with regard to silk is the assumptions about the beginning of the Silk Road. Researchers have focused on two possibilities for the formation of the road. The first of these attributes the emergence of the commercial network to the horse-riding mounted nomads of the steppe, while the other claims that the commercial contacts of the central states such as the Chinese and Roman Empires engendered the silk road. Views linking the emergence of the commercial route to the central empires have described the role of the steppe nomads more passively, suggesting that they joined the process later. These views describe mounted nomads as actors who levied compulsory taxation on the trade route by means of their warrior side. The researchers who have attributed the emergence of the commercial network to the dynamism of the nomads state that Rome and China were

too far away for geographical and cultural interaction, and that the nomads functioned as a kind of bridge between the core regions of civilization. There are important studies on the overlapping of the Silk Road highland networks in Inner Asia with the routes of the mounted nomadic herders. This line of research carried out in recent years proves that the Silk Road started before silk production. Multidimensional research carried out with the partnership of different fields of science can bring to a conclusion the debates on the establishment of the Silk Road that have been going on for nearly fifty years. It is very likely that the highland networks used by the mounted nomads as pasture are the first known commercial exchange routes. In light of some archaeological evidence, it is highly probable that the Scythians were the first known long-distance silk traders in history. It is clear that some steppe peoples were also components of the Hunnic society during the Hun period, which is seen as the beginning of Turkic political history. It is also a fact that the origins of the Huns and, afterwards, of the Gokturks lay in the horse-riding mounted nomads of the steppe. The research carried out aims to provide a reconsideration of the unclear positions of Turkish and Turkic communities with regard to silk and the Silk Road since the steppe tribes period, out of which they emerged, in the light of current research. In studies conducted in earlier times, the roles of Turkic states and communities on silk and the Silk Road were not sufficiently transparent. At this point, all current studies on Silk and the Silk Road have been examined, and important indications pointing to the roles of Turkic states and communities have been identified. Due to the existence of some written sources from the seventh and eighth centuries, the number of research works covering the Uyghur period is greater. Therefore, in the study carried out, the information about the Uyghur period has been treated more intensively. The interaction of Turkic communities with silk in the Uyghur era and earlier periods was only seen as an exchange of silk for horses with China. In fact, this barter was sometimes understood as a compulsory trade and a tribute relationship. It is not possible for such a long-standing commercial network to be run on such an illegitimate ground. In addition to this, from the steppe communities onward, those demanding silk were not the only demanding side of the commercial periphery. At least as much as the steppe tribes, the Chinese were also clearly dependent on the horse in many spheres, especially in matters such as transportation and public order. From the Uyghur period on, the trade between China and the western regions evolved into a professional phase. The great skills of the Uyghur masters in weaving gold-embroidered silk fabrics in Beshbalik and Turfan have the potential to change most of the assumptions on this subject. The Uyghurs deeply influenced Central Asia both as a merchant class and as weaver craftsmen.